

FÜZETEK

A Magyar—Török Baráti Társaság időszaki lapja
Macar—Türk Dostluk Derneği Yayını

- Üç ayda bir çıkar -

Kállay Miklós miniszterelnök befogadása a budapesti Török Nagykövetségre*

(1944. március 19.)

Megtisztelve érzem magam, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Tudósklubjának mai klub-délutánján önökkel elbeszélgethetek és a nekem annyira emlékezetes napról beszámolhatok. Sokan írtak már erről memoárjaikban, sok történész foglalkozott azzal a szomorú március idusával tanulmányaiban, folyóiratokban. A napi sajtóban a mai napig gyakran jelennek meg többé-kevésbé precíz ismertetések. Én annak idején mint a miniszterelnök titkára átéltem, átszenvedtem családommal együtt azokat a napokat, és most elmondom, mit hallottam, mit láttam.

Március elején a magyar királyi csendőrség jelentette Keresztes Fischer belügyminiszternek, hogy az általunk Lajtabánságnak nevezett mai Burgenlandban, amely akkor a Német Birodalom Ostmarkjának része volt, német csapatmozgások észlelhetők. Ugyanekkor a szombathelyi hadtestparancsnok, Bakay Szilárd altábornagy — akit 1947-ben az oroszok agyonlőttek — jelentette a vezérkarnak, hogy a határon túl nagyszámú német katonaság gyülekezik, teljes hadi felszerelésben. Keresztes Fischer nagyon komolyan vette a dolgot, Szombathelyi csak ijesztgetésnek minősítette. Atyám utasítására összehívtam a belügyminisztert, a honvédelmi minisztert, a külügyminisztert, a vezérkar főnökét és — ha jól emlékszem — Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkárt. Megállapodás: a vezérkari főnök hívassa magához a német katonai attasét és kérjen tőle felvilágosításokat a megfigyeltekről. Ghyczy Jenő pedig tájékoztassa a semleges államokban székelő megbízható követeket.

Atyám jelentette ezt a kormányzó úrnak, aki helyeselte a hadsereg készenlétbe helyezését, valamint a csendőrség, a rendőrség és a határőrség tájékoztatását.

Napokig semmi sem történt. Néhány német katona fegyvertelenül átsétált a határon élelmiszert vásárolni. Udvarián visszaküldték őket. Az egyik azonban visszafe-

leselt az őt kísérő határőrnek: ma még nagy a pofátok, hamarosan lejjebb adjátok — vagy valami hasonlót. A német katonai attasé is megjelent Szombathelyinél, közölte, hogy beszélt Berlinnel, ahol nagy meglepetéssel és felháborodással nyugtázták az általa közölteket. Németország az angol-amerikai bombatámadásoknak van állandóan kitéve, legkevesbé az ország keleti felébe jutnak el a bombázógépek és ezért az új német ezredek felállítása ott történik, és onnan lehet őket azután a legrövidebb úton a keleti frontra és a Balkánra eljuttatni stb.

Tudtuk, hogy mindez hazugság, és azért a kormányzó úr parancsot adott a hadsereg hadiállapotba hozására.

Igy jött el a március 15. díszelőadás az Operában, kormányzó úr és családja, mi atyámmal, anyámmal, feleségemmel és néhány miniszterrel, a nagyon kicsire zsugorodott diplomáciai karral. Nem jött el a német és a román követ.

A szünetben jelentkezett Tost Gyulánál, a kormányzó első szárnysegédjénél egy német követségi tanácsos: Wechmeister és a német követ részére azonnali kihallgatást kért. Az hamarosan meg is érkezett és közölte, hogy Hitler részéről egy fontos levelet akar átadni, kérve a kormányzót, hogy másnap reggel fogadja. Reggel 10 órára kapott audienciát, és a kormányzó hivatta apámat a páholya szalonjába, kérve, hogy hívja össze a minisztertanácsot másnap délelőttre. Apám utasítására összeszedtem azt a pár minisztert, akik az Operában voltak, másnap reggel a többi és a vezérkar főnökét is értesítettem. Atyám nem tudott aludni és felkészült a legrosszabbra. Délelőtt, amint a kabinetirodából telefonáltak, apám elment a Várba, és a kormányzó megmutatta neki Hitler levelét. Kéri őt, hogy sürgősen menjen hozzá a főhadiszállásra és hozza magával a honvédelmi minisztert és a vezérkari főnököt is.

Én az ablakban vártam apám autójának érkezését, leszaladtam eléje. Csak annyit mondott, hogy lehetett volna rosszabb is és bement a minisztertanácsba. Halálos csendben hallgatták atyám beszámolóját, és behívták a közben odaérkezett vezérkari főnököt is. Az újra azt fejtegette, hogy mivel Hitler a vezérkari főnök és a honvédelmi mi-

* Kállay Kristóf, a néhai miniszterelnök fiának visszaemlékezése. A Magyar Tudományos Akadémia Tudósklubjában, 2000. március 20-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

niszter társaságában várja a kormányzót, tehát a kormányzó februári levelében kért magyar csapatoknak visszaszállításáról lehet csak szó.

Semmi határozat, és atyám a belügyminiszterrel, a külügyminiszterrel, a honvédelmi miniszterrel és a vezérkar főnökével átment a kormányzóhoz, véleményt kért, hogy menjen-e vagy sem. Keresztes Fischer a leghatározottabban az utazás ellen foglalt állást. Ghyczy félt, hogy egy elutasítás a már úgy is a törés szélén lévő német-magyar viszony végleges megromlásához vezethet. Csatay azzal érvelve, hogy jelenleg egy ütőképess ezredet sem tudnánk Budapest védelmére bevetni, és hogy talán Horthy befolyása Hitlerre most is, mint régebben, hatásos lesz, az utazásra szavazott. Atyám az utazást ellenezte, és kérte a kormányzó urat, hogy ha kell, őt és a belügyminisztert, akiket Hitler mint halálos ellenségeket gyűlöl, dobja áldozatul, de ne engedjen egy jótányit sem az eddigi politikai irányból. Legvégén Szombathelyi felsorolva katonai felkészületlenségünket és azt a reményt, hogy Hitler hazaengedi katonáinkat az orosz frontról, a kormányzó úr hazafiasságára és tengerészeti bátorságára utalva kérte, hogy áldozza fel magát és menjen el az oroszlán barlangjába. Apám mondta, hogy a kormányzó „nem hagyhatom el a süllyedő hajót” felkiáltással azonnal utasítást adott, hogy másnap reggel indul. Atyám még megpróbálta azt tanácsolni, hogy valami ürüggyel küldjék ki először Szombathelyit a katonai problémák megbeszélésére, és őt kövesse azután pár hét múlva a kormányzó. Ez azonnali német bevonulást jelentene, mondta a kormányzó. Legalább vigye magával a külügyminisztert, kérte apám. Ebbe beleegyezett. Teljes titoktartás német és magyar részről. A kormányzót apám kísérte a kelenföldi állomásra és újra kérte, hogy az ő és a belügyminiszter leváltásába egyezzen bele, de ne járuljon hozzá a magyar belügyekbe való beavatkozáshoz. A kormányzó megígérte, hogy sem az ő államfői jogairól, sem a magyar parlament szuverenitásáról nem lesz hajlandó tárgyalni.

Másnap, március 17-én estig semmi hír a kormányzói vonatról. A kormányzó megígérte atyámnak, hogy hírt küld, s a vonatot fel is szerelték leadóval. Ghyczy Jenő, aki köztudomásúlag gyomorfekélyben szenvedett, egy távirati szöveget hagyott meg, hogy azt a külügy adja át a feleségének: „gyomrom rendben”. Ez azt jelentené, hogy német megszállás várható. De semmi hír a kormányzói vonatról.

18-án reggel a telefon-lehallgatók jelentik, hogy egy Kornhuber nevű német újságíró felhívta Rajnis Ferencet, Imrédy egyik alvezérét, hogy a kormányzó a fűhőrnél van, és hamarosan szükség lesz rájuk. Atyám rövid úton kiutasította és autóval vitték Hegyeshalomra a németet.

Éjfél után Keresztes Fischer telefonál atyámnak, hogy azonnal érkezik a miniszterelnökségre, mert a németek megindultak összes határainkon. Engem is felrendelt atyám és én feleségemmel, két és fél hónapos András fiammal, a dadával azonnal felmentünk a miniszterelnökségre. Felhívtam a vezérkart, de Bajnóczy, a vezérkari főnök helyettese nem volt megtalálható. Két órát tartott, míg a lakásában felkutattam, bejött és hozott magával egy táviratot Szombathelyitől, amely szerint amíg a kormányzó haza nem érkezik, semmi intézkedés ne történjék és a németeket barátságosan kell fogadni. Szerencsémre a vezérkaron megtaláltam azt a két katonát, akik valóban segítőkészek

voltak, Kádár Gyula vezérkari ezredes és Kéri Kálmán vezérkari őrnagy személyében, akik az egyik sarokban megbújó Bajnóczy ellenkezése ellenére felhívták a különböző hadtest-parancsnokokat és a miniszterelnökségre hívták őket. Beregffy és Vörös János atyám felszólítására kijelentették, hogy a legfőbb hadúr távollétében és Szombathelyinek Bajnóczyhoz küldött távirata értelmében semmi ellenállásra nem hajlandók. Különben sincs egy épkézláb katonai egység a Kárpátokban lévő első és az Észak-Erdélyben lévő második hadseregen kívül. Náday, aki az oroszországi hadsereg parancsnoka volt, kijelentette, hogy ő a miniszterelnök utasításait elfogadja, de az állandó harcban álló csapatokat megfelelő szállítási eszközök nélkül hazahozni nem tudja, és talán hasznosabb lenne, hogy a kormányzó úr később, egy ugyan leharcolt hadsereggel rendelkezzen idehaza. Felhívtam Veres Lajost az észak-erdélyi hadsereg parancsnokát, aki hajlandó volt azonnal riadóztatni a rendelkezésére álló három hadtestet, de kérte atyámat gondolja meg, hogy a románok kilenc hadtesttel állnak Dél-Erdélyben, és még német biztatás nélkül is azonnal megindulnának. A német katonai attasé közben jelezte, hogy tizenegy hadosztály vonult fel ellenük, és mozgosították a román, szlovák és horvát hadsereget is — de amíg mi nem állunk ellen, azok nem fogják a határt átlépni.

Itt álltunk tehát egy használhatatlan tábornoki karral — kivéve Bohryt és a szombathelyi hadtestet — és közben jöttek a telefonok, hogy vidéken a németek már fogdossák össze a zsidókat. Én a telefontól ülve értesítettem zsidó barátainkat, az exponált politikusokat, Paytert, Passait, Bethlen Istvánt, a francia és a lengyel menekülttáborokat, a baráti diplomatákat, a Nunciust, a svájci, a török és a finn követet. Befutott a külügybe Ghyczy távirata is feleségéhez. Hellebronth altábornagy a légierő parancsnoka nem volt hajlandó intézkedni, hogy a rendelkezésre álló repülőgépeket vidéki repülőterekre elrejtse, de ezt sikerült elérni Kádár és Kéri segítségével. Egy óra múlva berobbant a miniszterelnökségre Csanády István repülő-főhadnagy, feleségem rokona, hogy ő feltöltötte a gépét és kiviszi apámat Törökországba. Persze most atyám volt az, aki nem volt hajlandó elhagyni a süllyedő hajót. Már hajnalodott, amikor megjelent két SS és el akarta vinni apámat a német követségre. Szerencsére ott volt András öcsém testőr-főhadnagyja munderban és egy csomó kézigránáttal az övében. Erre a két német elment.

A török követ felesége telefonált anyámnak, és közölte vele, hogy ha oda akar menni szívesen látja. Átvettem a kagylót, és a török követnek megköszöntem a meghívást. Ő megerősítette, hogy atyámat, anyámat befogadják a követségre.

Közben megérkeztek a németek a városba, de a forgalmat nem akadályozták. Így egymás után jöttek a megremült látogatók. Bajcsy-Zsilinszky, Kiss János nyugalmazott tábornokkal érkezett, és azonnali fegyveres ellenállást követelt. Apám kívánságára autót küldtem a zsidó hitközség elnökéért. Megölelték egymást Stern Samuval, akit Bajcsy-Zsilinszky az előszobában rögtön fegyverrel akart felszerelni...

Híre jött, hogy a kormányzó útban van — csigalassúsággal, mivelhogy késleltették minden állomáson, amíg be nem futott a vonatja Hegyeshalomra. Atyám magához hívatta Ambrózyt, a kabinetiroda főnökét és Miklós Bélát, a katonai kabinet főnökét, hogy kiküldje őket a kormányzó elé. Először Ambrózyval beszélt jelenlétemben, és kérte,

mondja el a kormányzónak a történeteket; utána Miklós Bélával akart beszélni. Az ellenségesen kijelentette, hogy a miniszterelnöknek katonai dolgokhoz semmi köze, és majd ő elhatározza, hogy mit mond a kormányzónak. És ő lett Debrecenben az első szatellita miniszterelnök...

Végre megérkezett a kormányzói vonat, vártuk atyámmal a kelenföldi állomáson, és a Vár felé menet a kormányzó elmondta, mi történt Klessheimben. Elrendelte, hogy délutánra hívjuk össze a koronatanácsot. Ez állott a minisztartanács tagjaiból, a legfelsőbb honvédelmi tanács tagjaiból, a katonai és a kabinetirodák főnökeiből és persze a vezérkari főnökből. A kormányzó beszámolt útjáról. Amikor befejezte, atyám és Keresztes Fischer kijelentette, hogy minden intézkedés, kormányfelmentés és kormánykinevezés törvénytelen és semmis. Atyám nem hajlandó semmilyen kormányzói intézkedést ellenjegyezni, még a koronatanács jegyzőkönyvét sem hitelesíteni. Ezzel az ülés véget ért. Atyám még a kormányzónál maradt és említette, hogy a németek nemcsak Bethlen Istvánt, de őt is keresték a miniszterelnökségen. A kormányzó felháborodott, és a testőrség parancsnokát, Lázár Károly tábornokot utasította, hogy intézkedjen a miniszterelnökség védelméről. Ez azonnal megtörtént, és mire visszaérkeztünk, már András öcsém és egy Zólyomi nevű testőr hadnagy géppisztolyokkal vártak bennünket a bejáratnál.

Én telefonáltam Kállósejében, hogy a gazdatiszt küldjön fel egy teherautót másnap, hogy a holminkat odaszállítsák. Ezzel lefeküdtünk, de még nem volt vége a napnak, illetve kivirradt, és András telefonált a portáról, hogy egy csomó német teherautó érkezett német katonákkal, tisztekkel, és a volt miniszterelnökkel akarnak beszélni. Felköltöm apámat, mit tegyünk. Atyám kezd felöltözni és kéri anyámat, hogy egy kis koffert készítsen neki. Szerencsére András öcsém feljött, Zólyomira bízva a tüzelőállásban fekvő testőrökkel, és mondta, hogy amikor őt testőrtisztnek kiképezték, megmutatták neki a várból a miniszterelnökségre és Honvédelmi Minisztériumba vezető földalatti titkos folyósókat. Ő azon átvisz bennünket a Várba. Felhívtam a kormányzóságot, Tost Gyula felkeltette a kormányzókat, és azok azonnal utasítottak, hogy vigyem át az egész családot hozzájuk. Számptalan lépcső után átértünk a kormányzóék lakásába. Pongyolában ott várt a kormányzói pár. Egy nehézség volt: a hölgyek talán tudják, hogy mi egy cumi. Ez a lépcsőmászás közben kiesett András fiam szájából, és a gyerek egyfolytában ordított. A kormányzóné azt mondta, hogy ő eltett egy cumit emlékül az unokájától, de ez nem tetszett a fiamnak, és ő csak tovább ordított...

A kormányzóné anyámnak, feleségemnek, a dadának szobát nyitattott, mi pedig teáztunk a kormányzóval. Atyám jelentette, hogy ha ő ott marad, a németek nehézségeket fognak támasztani. Az én házamba azt hívok, akit akarok — mondta a kormányzó. Erre én jelentettem a török követ meghívását, és ebbe a kormányzó úr is belenyugodott. Felhívtam tehát Keçeci urat, és emlékeztetve őt előző napi beszélgetésünkre, politikai menedékjogot kértem apámnak. A török követ ehhez azonnal hozzájárult. Így felhívtam Fáy Halász Gedeon osztálytársamat, aki atyámnak volt külügyministersége alatt a titkára, és kértem, jöjjön el az apámért a Várkert hátsó bejáratához. Ő hamarosan ott is volt, atyám egy kis kofferrel és egy revolverrel felszerelve beült az autójába, és a török követség kapujában a követ már várta is. Jelezte, hogy kormányja teljes felhatalmazása birtokában van, és anyámat is szívesen látja.

Mi a Várban maradtunk, amíg Sztojaj, az új miniszterelnök jelentette a kormányzónak, hogy a német követ tiltakozott otlitém miatt. A kormányzó nekem nem szólt, de hallottam külügyi kollégáktól erről a német lépésről. Jelenkeztem tehát a kormányzónál és kértem, hogy feleségem, én és a gyerek nagynéném Süttöi birtokára mehessünk. Ez SS és csendőrségi közreműködéssel megtörtént.

Anyám szeptemberig a Várban maradt, és azután ő is a török követségre költözött. Keçeci és felesége, Melek (a szó anygalt jelent — a szerk.) anyagi vendéglátásban részesítették. Én október 15. után egyszer tudtam őket meglátogatni.

Közben az oroszok egyre közeledtek, Románia kiugrása után megérkeztek a bolgár határra. Hadüzenet nélkül bevonultak ebbe a semleges országba, agyonlőtték a régens herceget és Filovot, a németbarát miniszterelnököt, aki a szófiai török követségen kért menedékjogot. Máig is tisztázatlan körülmények között kijött onnan és ekkor kivégezték. Ezért a németek követelésére a nyilas kormány tudára adta a török követnek, hogy nem ismerik el többé menedékadási jogát, és Kállayt kihozzák a követségről. Ezt aláhúzták sokszorosított őrség felállításával, és feltűnt a gestapó is a követség felé vezető utcákon. A követ mindent elmondta atyámnak, aki kijelentette, hogy nem veszélyeztetheti a követség tagjainak és számos oda menekültnek a helyzetét, ezért szükség esetén kimegy követségről.

Közben augusztus elején Törökország megszakította a diplomáciai viszonyt Németországgal, majd hadat is üzent. A németeket most már nem gátolta semmi, és így Kemény Gábor nyilas külügyminiszter behívatta magához a török követet, és ultimátumot adott át neki, hogy másnap, november 19-éig Kállay hagyja el a török követség épületét, különben rendőrséggel fogják őt onnan elvinni. A török követ tiltakozott, de az idő rövidsége miatt nem tudta a kapcsolatot felvenni kormányával. Így kénytelen volt az erőszaknak engedni. Délután 4 órakor megérkezett több autó, magyar és német rendőrökkel, fegyveres SS-ekkel, és így vadászbundában és egy kofferrel, a nagyszerű vendéglátóktól és szegény anyámtól elbúcsúzva, apám elhagyta a követséget. A Belügyminisztériumba, onnan a Margit-körúti fegyházba vitték, majd pár napra rá Sopronkőhidára. Két magyar csendőr és két SS őrizték. Február 15-én onnan Mauthausenbe, majd Dachaubá került, míg 1945. április 24-én elszállították az ún. V.I.P. csoportot Südtirolba, ahol azután az amerikai hadsereg felszabadította őket.

Anyám a török követségen maradt, ahol Keçeciék vicselték gondját, amíg az épületre égő orosz gép nem esett, és mindenki a bunkerben talált menedéket. Levegőt szívni jöttek fel a bunkerből február 7-én, és ott egy német puskagránát érte anyámat. Másnap eltemették a követség kertjében...

Atyám kiszabadulása után, már Capriból, ahová családommal kerültem, 1946 őszén elmentem Törökországba, felkerestem Keçeciéket és magam, családom, valamint a nála menedéket talált sok zsidó és nem zsidó konfiterem nevében köszönetemet fejeztem ki. Később Keçeciék Brüsszelbe, majd Párizsba kerültek, és amikor áthajóztak Nápolynál, minden alkalommal felkerestük őket a hajón. Sok részletet akkor tudtam meg bunkeréletükről és szegény anyámról.

Hálásan köszönöm török barátaimnak akkori bátor kiállításukat, és kezdek a Vámbéry Ármin által tanított magyar-török rokonságban hinni.

Egy fáradhatatlan művész

Beszélgetés Mehmet Özellel, a „Törökország színei” című kiállításának megnyitása alkalmából

„Törökország színei” címmel nyílt kiállítás az Országos Széchényi könyvtárban Mehmet Özel képeiből. A kiállítást május 5-én Göncz Árpád köztársasági elnök nyitotta meg. A megnyitó ünnepségen először a könyvtár főigazgatója, Monok István üdvözölte az egybegyűlteket, majd Göncz Árpád köztársasági elnök mondott méltató beszédet. Bemutatta Mehmet Özelt, a művészt, és beszélt a magyar-török kulturális kapcsolatok fontosságáról. Erről Ender Arat, Törökország rendkívüli és meghatalmazott nagykövete is szólt. Végül Mehmet Özel üdvözölte a megjelenteket, és áttekintette az elmúlt évtized magyar-török kulturális együttműködésének eredményeit. A megnyitó ünnepség után a vendégek megtekintették Mehmet Özel festményeit.

A művészt a Török Füzetek 1998. márciusi számában, „Mehmet Özel, a magyarok igaz barátja” című írásban már bemutattuk. Arról akkor még nem számolhattunk be, hogy Göncz Árpád köztársasági elnök, a kétoldalú török-magyar kulturális kapcsolatok elmélyítése érdekében végzett tevékenysége elismeréseként Mehmet Özelnak a Magyar Köztársaság Érdemrend Kiskeresztje kitüntetést adományozta.

Találkozásunk alkalmával Mehmet Özel régi ismerősként üdvözölt bennünket. „Örülök, hogy újra látjuk egymást” — mondta, majd így folytatta: „Újságukat rendszeresen megkapom, olvasom és nagyra értékelem. Hasznos lapot adnak ki. Nekem nagyon tetszik.

Mint önök is tudják, nagyon szeretem a magyarokat. Ezért készíttettem el a magyar szabadságharcos, Kossuth Lajos szobrát Kütahyában. Részem volt a Kossuth-ház renováltatásában is. Azután Tekirdağ-ban Rákóczi-emlékművet, Trabzonban pedig Török-Magyar Barátság Parkot létesíttettem, amelyet köztársasági elnökünk, Süleyman Demirel avatott fel. Az Ankarai Állami Konzervatóriumban pedig felállítottam a híres zenészszerzők, Bartók Béla és Adnan Saygun mellszobrát. Magyarországi viszonylatban a Gül Baba türbe renoválásán, az Atatürk mellszobor felállításán, valamint a szigetvári Magyar-Török Barátság Parkja létrehozásán is sokat fáradoztam. Ha a magyarokkal kapcsolatban bármilyen dolog kerül is hivatali asztalomra, feltétlenül pozitívan állok hozzá.

— Honnan ered Magyarország iránti érdeklődése?

Húsz évvel ezelőtt, magyar művészek hangversenyével kezdődött. Nagyon tetszett. Ezért aztán később négy alkalommal is rendeztem hangversenyt Bartók Béla és Adnan Saygun műveiből, Izmirben, Bursában, Ankarában és Isztambulban. Az idén is fogok rendezni. Liszt műveit is nagyon szeretem.

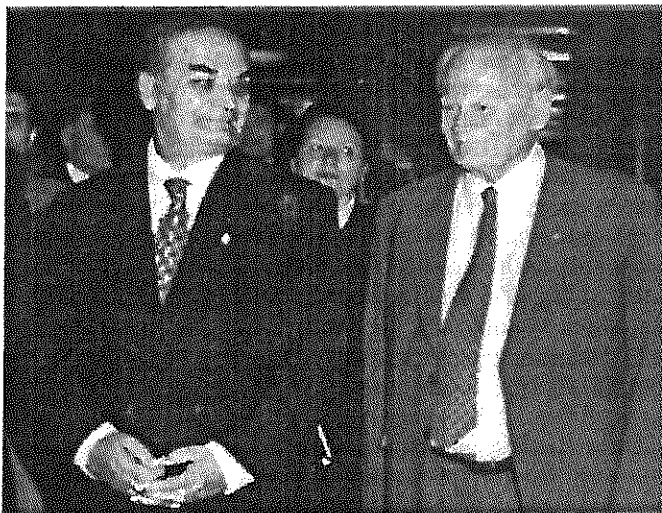
Aztán a magyar történelemmel is kezdtem megismerkedni. Mi egymáshoz igen közel álló két nép vagyunk. Meglátogattam a Rákóczi-házat is Tekirdağ-ban. Ott láttam, hogy a törökök és a magyarok barátsága régi történelmi hagyományokon alapul. Időnként harcoltak is egymás ellen, de ez az akkori politika következménye volt. Érdekelt az 1916-17-es háborúk története is. Akkor fej-fej mellett harcoltak az oroszok ellen a magyarok és a törökök. Együtt haltak hősi halált.

— Tehát Magyarországot és a magyarokat a zenén keresztül szerette meg?

Igen. Én, mint a színművészetek főigazgatója, zenével is foglalkozom. Törökország zenei életének kérdései is hozzám tartoznak.

A színművészeteknek három ága van: Egyik a képzőművészet, azaz a festészet és a szobrászat. Második a zeneművészet. Ide tartoznak a szimfonikus zenekarok, a kórusok, az opera és a többi hangzó művészeti ág. Harmadik a táncművészet: a balett, a táncsoportok stb. Szóval, mintegy két-

ezer művész ügyes-bajos dolga tartozik hozzám. Életem nagy része az íróasztal mellett telik. Hetenként egyszer el kell mennem zenekari vagy kórus koncertre is. Nagyon sok a dolgom. Ugyanis minden művész külön gond. Mindegyik azt hiszi magáról, hogy ő a legnagyobb művész. Egy hegedűs például a világ legnagyobb hegedűsének képzeleli magát. Ilyenek a zongoristák is. Mármost én mindegyikkel azonos módon próbálok foglalkozni.

Mehmet Özel Göncz Árpád köztársasági elnökkel a megnyitón

Prohászka Imréné felvétele

— Mondana-e valamit életének korábbi szakaszáról és munkájáról is?

Egy köy enstitüsében nyertem képesítést. Ezek az intézetek a köztársaság kikiáltása után nyíltak meg. Az ott tanulók nagyon sokoldalú képzést kaptak. Volt ott zenei képzés, irodalom és rajztanítás is. No meg mindenféle táncot is megtanulhattunk. Három évig jártam a rajztanár szakra. Utána Ankarában a Gazi Eğitim Enstitüsében tanultam rajzolni és festeni. Most már negyvenegy esztendeje állok állami szolgálatban. Ebből három évet líceumi igazgatóként töltöttem el. Több száz diákot neveltem fel. Ezután a Nemzeti Oktatási Minisztériumban voltam osztályvezető. Később hivatalvezető lettem. Ezután a főigazgató helyettese lettem, végül pedig, 1971-ben, a színművészetek főigazgatója. 29 éve vagyok ugyanabban a pozícióban. Valamelyik televíziós csatorna riportot akart velem készíteni mint a világon leghosszabb ideig azonos feladatot ellátó hivatalnokkal. De én nem mentem bele. Huszonöt miniszter alatt dolgoztam. Minden párt ideje alatt dolgoztam. Nekem ugyanis mindig egyetlen irányvonalam volt: Törökország szolgálata. Úgy dolgoztam, hogy Atatürk elveitől sohasse térjek el.

— Ehhez őszintén gratulálunk.

Köszönöm szépen. Nagyon nehéz munka ez. De azért minden kormány elfogadott. Egyik kormány, miniszter vagy miniszterelnök sem mondta, hogy váljak meg a hivatalomtól. Ha mondták volna, azonnal távoztam. Így aztán 29 éve folytatom ugyanazt a munkát. Ennek során például Demirelhez mint köztársasági elnökhöz is, és mint miniszterelnökhöz egyaránt munkakapcsolat fűzött. Az állam mindig megbecsült. Különösen a katonai parancsnokok, tekintve, hogy a művészetek terén sokat segítettük nekik.

— Sok munkája mellett hogyan tud időt szentelni a festésre?

Ha az ember jól használja ki az idejét, mindent meg tud tenni. Először azt sem tudja, hol a feje, de aztán hozzászokik. A hivatali, bürokratikus munka igénybe veszi az idegeket, és estére el is fáradok. Otthon berendeztem egy kis műtermet. Minthogy vezető állásban vagyok, napközben nincs időm festeni. Viszont amikor hazemegyek, feleségem segít felállítani a festőállványt. Aztán hozzáfogok a festéshez, először csak úgy félig-meddig készítem el a képet. Rendszerint nem tudom teljesen befejezni. Aztán, ha időm engedi, ismét hozzáfogok, legyen az tájkép, falusi életkép vagy emberi alak, és befejezem. Az akvarellt persze rögtön be kell fejezni.

— *Tudott-e folyamatosan hódolni festési szenvedélyének?*

Igen! Legkritikusabb és legboldogabb napjaimban egyaránt folytattam a festést. Bárhova megyek is, egy kis jegyzetfüzetet mindig viszek magammal. Ha valami hatással van rám, rögtön lerajzolom. Tegnap például, amikor egy vendéglőben ültem, a nevére nem emlékszem, igen szép naplemente volt. Rögtön ceruzát fogtam és lerajzoltam.

— *Volt-e képeiből Törökországban vagy máshol kiállítás?*

Törökországban három kiállításom volt. 1993-ban Rómában nyílt tárlatom. Ott díjat is kaptam, tájkép kategóriában. Franciaországban Párizsban volt kiállításom 1995-ben. Azután Japánban is nyílt. Több vegyes kiállításon is részt vettem. Magyarországra viszont első ízben jöttem a képeimmel.

Valójában nem vagyok híres festő. Csak szabad időmet hasznosítom. Szabad időmben cikkeket is írok folyóiratok részére.

— *Milyen témákról ír?*

Elsősorban a Török Köztársaság kulturájával és történelmével foglalkoztam. A török művészettel és török kultúrával kapcsolatban három nagy könyvem is van. Ezeket angolra is lefordították. A török építésről, Mimar Szinanról van egy kétkötetes munkám. Aztán Szigetvárral és Gül Babával kapcsolatban is van egy kis kötetem. Ebben azokról az emberekről is szót ejtek, akik a történelem folyamán részt vettek a török-magyar kapcsolatok építésében.

— *Ismeri-e a magyar képzőművészetet?*

A magyar festők műveiből nyolc évvel ezelőtt rendeztem kiállítást Törökországban. Sajnos, a festőkkel magukkal nem volt alkalmam megismerkedni. De a képeiket szeretem. Sok absztrakt festő van Magyarországon. Jövőre az ő műveiből is szeretnék kiállítást rendezni Törökországban. Nyitottam kiállítást magyar gyerekek képeiből is. Díjakat is adtunk.

— *A különböző festészeti irányzatok közül melyik áll legközelebb önhöz?*

Az impresszionizmus. Minden irányzatot elfogadok, de Van Gogh, Cezanne, Courbet, Renoir állnak hozzám legközelebb. Festményeiken leginkább a természet színei ragadnak meg. Magam is onnan gyűjtöm a színeket. Például ha látunk egy fát, egy virágot, annak a fának egyik oldalán bizonyos színek vannak, a másik oldalán megint más színek. Ez kelti fel a figyelmemet. Vannak sárga virágok, de minden sárga szín más és más. Sok piros virág is van, de minden piros más-más színű. Ezért olyan szép a természet. Én ez alapján dolgozom, vagyis nagyon szeretem a színeket.

Nemrég jártam Párizsban. Elsősorban Van Gog „hídját” kerestem. Picike kép, csodálkoztam is rajta. A híd eredetijét is láttam. Ezt a képet sokkal nagyobbra képzeltem. Ahogy nézegettem, sajnálkoztam: „Miért ilyen kicsire festetted ezt?” Aztán vannak képei, amelyek a napfényben fürdő mezőt ábrázolják. Azokat is láttam, azok is nagyon kicsinyek. Mennyire sajnálkoztam! Aztán elmentem abba a házba, ahol élt. Elmentem oda is, ahol Párizsban dolgozott. Meglátogattam a sírját is. Úgy sajnáltam ezt a művészt, aki oly gondok és nélkülözések között halt meg.

— *Festményei között sok a tájkép, főleg hegyek. Van-e ennek valami oka?*

Szülőfaluam a Toros hegységben van. Gyermekkorom is e hegyek közt telt el. Tudatalattimban ott vannak a hegyek, a fák. Ezért szeretem olyan nagyon a tájképeket.

Köszönöm, hogy alkalmat adott a beszélgetésre, és reméljük, hogy a jövőben még sok szép képet fog festeni. Munkája folytatásához erőt és jó egészséget kívánunk!

☞ Puskás László

Beszámoló az Ankarában rendezett nemzetközi patch-work kiállításról

Ankarában, az Atatürk Kulturális Központban a török Kulturális Minisztérium és a Günsü Güngör P. W. Stúdió rendezésében nemzetközi patch-work kiállításra és bemutatóra került sor 2000. június 3-5. között. A kiállításon a Székesfehérvári Foltvarró Kör három hölgy tagja is részt vett İstemihan Talay kulturális miniszter meghívására, aki a reptőljegyét és a szállásköltséget is biztosította a meghívottak számára.

A kiállítás megnyitóján İstemihan Talay személyesen is jelen volt, és az Állami Festmény és Szobor Múzeumban rendezett patch-work bemutató után fogadásra hívta meg a vendégeket. Azokat a külföldi művészeket, akik saját munkájukkal vettek részt a kiállításon, a török kultúrával kapcsolatos értékes kiadványokkal ajándékozták meg.

A kiállítás a „Világbeke takarója” alcímet viselte, mert itt mutatták be először azt a száznyolcvankét részből álló, húsz négyzetméteres takarót, amelyet negyvenöt ország patch-work készítője varrt össze. Emellett több mint hatszáz mű került bemutatásra, köztük a „Barátság terítője” és a „Duna hullámai terítő” is, amelyeket magyarok és törökök közösen készítettek. E két művet árverésen értékesítették, és a bevételt a hátrányos helyzetű gyerekek nevelésére ajánlották fel. A székesfehérvári és ankarai patch-work készítők között meleg baráti viszony alakult ki. Ezt a „Magyar-török kiállítás” feliratú nagy tábla is érzékeltette. Az asztalon egy szép füzetben bemutaták a két egyesület kapcsolatára vonatkozó iratokat, az egymásnak küldött leveleket, a díjazott művek fotóit, valamint az ezekről megjelent újságcikkeket is. Itt volt kiállítva a Török Füzetek azon száma is, amelyben közlemény jelent meg a foltvarró köréről. Határozat született a kapcsolatok további folytatásáról is. A kerekasztal beszélgetésen, amelyet a magyarok tartottak, egyetlen ülőhely sem maradt üresen a teremben. (A török asszonyok saját kezükkel próbáltak magyaros tulipánt varrni.)

A divatbemutatón a látogatók megtapsolták azokat a ruhákat, mellényeket, amelyeket a székesfehérvári asszonyok varrtak. A Korona Foltvarró Kör minden munkadarabján jól felismerhető volt a magyar népművészet hatása.

A kiállítást hirdető plakátok és zászlócskák Ankara minden forgalmasabb pontján megtalálhatók voltak. A három napig nyitva tartó kiállítást több mint tízezer látogatták meg.

☞ Adorján Imre

Yorulmak bilmeyen bir sanatçı:

Mehmet Özel ile „Türkiye'nin renkleri” adlı sergisinin açılışı dolayısıyla bir konuşma

Budapeşte’de Országos Széchenyi Könyvtár’da (Ülkesel Széchenyi Kütüphanesi) Mehmet Özel’in resimlerinden „Türkiye'nin renkleri” adlı bir sergi düzenlendi. Sergi 5. Mayısta Macaristan Cumhurbaşkanı Sayın Árpád Göncz tarafından açıldı.

Açılış töreninde önce kütüphane genel müdürü, István Monok konukların karşılada, sonra Cumhurbaşkanı, Sayın Árpád Göncz bir konuşma yaptı. Mehmet Özel’i bir sanatçı olarak tanıttı ve Macar-Türk kültürel ilişkilerinin önemini vurguladı. Daha sonra Türkiye Büyükelçisi Ender Arat da söz aldı. Arkasından Mehmet Özel orada bulunan topluluğa hitap etti. Macar-Türk ilişkilerinin son on yıldaki neticelerini sıraladı.

Açılış töreninden sonra Mehmet Özel’in resim sergisini konukları gezdiler.

Sanatçı „Török Füzetek” dergisinin 1998 Mart sayısında „Mehmet Özel Macarların gerçek dostu” başlığı altında tanıtılmıştı. Kısa bir süre sonra, Macaristan Cumhurbaşkanı Sayın Árpád Göncz Ankara ziyareti sırasında kendisini, Macar-Türk kardeşliği ve dostluğu için yaptığı çalışmalar nedeniyle Devlet Şeref Nişanı ile ödüllendirdi.

Şimdiki görüşmemizde Mehmet Özel eski bir tanıdık olarak karşılada bizi. „Tekrar sizlerle görüştüğüme çok memnun kaldım” diyerek şöyle devam etti: „Derginiz geliyor, okuyorum ve çok beğeniyorum. Güzel bir dergi çıkarıyorsunuz. Çok hoşuma gidiyor. Siz de biliyorsunuz, Macarlara karşı benim büyük bir sevgim var. Bunun için Macar kahramanlarından Kossuth’un Kütahya’daki anıtını yaptırım. Kossuth Evi’nin onarımında da katkıda bulundum. Sonra Rákóczi’nin Tekirdağ’daki anıtını, Trabzon’da ise sayın Demirel tarafından açılan Macar-Türk Dostluk Parkını yaptırım. Ayrıca, ünlü müzikolog ve besteci Béla Bartók ve Adnan Saygun’un Ankara Devlet Konservatuvar’ında bulunan büstlerini de koydum.

Macaristan’da Gül Baba türbesinin onarımı, Atatürk’ün büstünü ve Szigetvár’daki Türk-Macar Dostluk Parkı’nı yaptırmak için de çok çabaladım. Genellikle her zaman Türk Macar dostluğuna katkıda bulunmaya çalışıyorum.

Macarlara ilgili resmî masama bir şey geldiği zaman mutlaka müspet görürüm.

– *Macaristan’a ilginiz niçin ve nereden geliyor?*

Yirmi sene önce, Macar sanatçıların konseriyle başladı. Çok beğendim. Bunun için Béla Bartók ve Adnan Saygun’un eserlerinden konserler de düzenledim dört defa. İzmir’de, Bursa’da, Ankara’da ve İstanbul’da. Bu yıl tekrar yapacağım. Liszt’in eserlerini de çok seviyorum.

Sonra Macar Türk tarihini okumaya başladım. Dünyada en yakın iki ülkeyiz. Tekirdağ’da Rákóczi’nin evini de ziyaret ettim. Orada baktım ki, Türkler ile Macarlar çok eski tarihlere dayanan büyük dostluklar kurmuşlar. Zaman zaman savaşlar da olmuş, o zamanki politikadan olmuş. 1916-17 yıllarının savaşlarıyla ilgilendim. Orada Macarlar ve Türkler omuz-omuz savaşmışlar Ruslara karşı. Beraber şehit düşmüşler.

– *Yani Macaristan ve Macarları müzik vesilesiyle sevmeye başladınız.*

Evet. Ben Güzel Sanatlar’ın genel müdürü olarak, müzik ile de bağlıyım.

Güzel sanatların üç bölümü var. Birisi plastik sanatlar. Ressamlar, heykeltıraşlar. İkincisi, fonetik sanatlar. Buna senfonik orkestralar, operalar, korolar ve çeşitli sesle ilgili sanatlar dahil. Üçüncüsü ritmik sanatlar. Bale, dans grubu vs. Yani bana neredeyse iki bin sanatçı bağlı.

Benim günlük hayatım masada geçer. Mecbur olarak orkestra, koro konserlerine gidiyorum. Mutlaka her hafta birisine giderim. İşim çok zor. Çünkü her sanatçı bir müessese kadar problemdir. Her sanatçı kendisini en büyük sanatçı sanır. Meselâ keman çalanı kendini dünyanın en büyük kemancısı olarak kabul eder. Piyanist de öyle. Şimdi ben onların hepsini eşit halde idare etmeye çalışıyorum.

– *Siz şimdi güzel sanatların genel müdürsünüz. Hayatınızdan da birkaç söz söyley misiniz?*

Ben köy enstitüsü mezunuyum. Cumhuriyet kurulduğunda köy enstitüleri açılmıştı. Oradaki öğrenciler çok özel yetiştiriliyordu. Orada hem müzik yapacaksın, hem yazı yazacaksın, hem resim yapacaksın. Hem de her türlü dansı oynayacaksın.

Okulda üç yıl resim öğretmenliği bölümüne gittim. Sonra Ankara’da Gazi Eğitim Enstitüsü’nde resim öğrenimi gördüm.

Tam kırk bir yıldır devlet hizmetinde memurum. Bunun üç yılı lise müdürü olarak geçti. Yüzlerce öğrenci yetiştirdim. Sonra Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı’nda şube müdürlüğü yaptım. Daire başkanı oldum. Sonra Milli Eğitim Bakanlığı’nda genel müdür yardımcısı oldum. En son, Güzel Sanatlar Genel Müdürü oldum 1971 yılında. 29 senedir aynı görevde çalışmaktayım. Bazı televizyon kanalları benimle, dünyanın en uzun zaman aynı görevde kalan bürokrati diye röportaj yapmak istediler, ama kabul etmedim. Yirmi beş bakanla çalıştım. Her parti ile çalıştım. Çünkü benim de bir çizgim vardı. O çizgim Türkiye’ye hizmettir. Atatürk ilkeleriyle, hiç sapmadan devam ettim.

– *Bundan ötürü Sizi tebrik etmek gerekir.*

Teşekkür ederim. Çok zor bir iş bu. Meselâ sayın Cumhurbaşkanımız Demirel ile, hem başbakan olarak, hem cumhurbaşkan olarak çalıştım. Devletim bana, çok çalış-tığım için, ilgi gösteriyor. Özellikle asker komutanlar, çünkü sanat bakımından onlara da yardım ediyordum. Sonra her gelen hükümet takdir etti. Hiç bir hükümet, hiç bir bakan, hiç bir başbakan bana görevinden ayrıl demedi. Zaten deselerdi, hemen ayrılırdım. Onun için devam ediyorum, 29 sene oldu.

– *Siz bu kadar çok işinizin yanında resim yapmak için nasıl vakit ayırabiliyorsunuz?*

Bir insan zamanını kullanabilirse, her şey yapar. Önce sıkıntı çeker. Fakat sonra alışkanlık haline gelir. Ben de dairedeki bütün bürokratik çalışmadan sıkılıyorum, çünkü yoruluyorum akşama kadar. Evimde bir atölye yaptım, resim atölyesi. Fakat idareci olduğum için, zaman bulamıyorum

gündüz çalışmaya. Ama eve gittiğim zaman, eşim de bana yardımcı oluyor, orada tualler koyuyor. O tualler üzerine başlıyorum resim yapmaya, önce yarım yarım yapmaya. Bir resmi pek bitiremiyorum. Sonra, bir zaman geliyor, tekrar bakıyorum, bir peyzaj, bir köy resmi, bir manzara ve insan resmi mi, onu tamamlıyorum. Sulu boyalar birden bire yapılması gerek.

– Sız devamlı olarak mı resim yapıyorsunuz?

Resim sanatını hiç bırakmadım. En sıkıntılı zamanlarımda, en sevinçli zamanlarımda resme devam ettim. Meselâ her gittiğim yere küçük bir bloknot götürürüm yanımda. Gördüğüm etkilendiğim şeyleri yaparım. Dün meselâ bir restoranda oturdum, adını bilmiyorum, çok güzel güneş batıyordu. Onu hemen kalemle çizdim.

– Türkiye’de veya başka ülkelerde serginiz oldu mu?

Türkiye’de üç sergi açtım. 1993 yılında Roma’da bir sergi açtım. Orada ödül de aldım peyzaj dalında. Fransa’da Paris’te bir sergi açtım 1995 yılında. Sonra Japonya’da da sergi açtım. Pek çok karma sergilere katıldım. Fakat Macaristan’a ilk defa geldim resimlerimle.

Ben esasında ünlü bir ressam değilim. Boş zamanımı değerlendiriyorum. Boş zamanımda yazı da yazıyorum dergilere.

– Hangi konularda yazıyorsunuz?

Bir defa Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürü ve tarihi alanında. Türk sanatıyla, Türk kütürü ile ilgili üç tane büyük kitabım var. Bunların İngilizceleri de var. Türk mimarıyla, Mimar Sinan’la ilgili iki ciltli büyük bir kitabım var. Sonra Gül Baba ve Szigetvár’la ilgili küçük bir kitabım vardır. Bu Szigetvár kitabımda Türk-Macar dostluğuna tarih boyunca katkıda bulunan insanlara da yer verdim.

– Macar resim sanatını tanıyor mısınız?

Macar ressamların eserlerini Türkiye’de sergiledik sekiz sene önce. Ama şansım olmadı ressamların kenderiyle

tanışamadım. Fakat resimlerini beğeniyorum. Soyut ressam çok var Macaristan’da. Onların, eserlerinden önümüzdeki senede Türkiye’de bir sergi açmak istiyorum. Macar çocukların resimlerinden de sergi açtım Ankara’da. Çok güzeldi. Ödül verdik onlara.

– Çeşitli eğilimlerden size en yakını hangisi?

Empressiyonistler. Bütün eğilimleri takdir ediyorum, fakat bana en yakın Van Gogh, Cezanne, Courbet, Renoir geliyor.... Resimlerinde ben tabiat renklerini en çok seviyorum. Renkleri ondan topluyorum. Meselâ bir ağaç görüyorsunuz, ya da bir çiçek, o ağacın bir tarafında başka renk var, öbür tarafında yine başka renk var. Onlar benim dikkatimi çeker. Sarı çiçekler vardır, ama her çiçeğin sarı rengi ayrıdır. Pek çok kırmızı çiçek vardır, ama bütün kırmızı çiçekler ayrı ayrı renktedir. Bu yüzden tabiat o kadar güzel. Ben onlara göre çalışıyorum, yani çok seviyorum renkleri.

Yakın bir zamanda Paris’e gittim. En çok Van Gogh’un köprüsünü aradım. Küçük bir resim, onu merak ediyordum. Köprünün aslını da gördüm. Ben onu çok kocaman bir resim olarak tasavvur ediyordum. Görünce üzüldüm. Neden bu kadar küçük yaptın bunu? Sonra onun tarla resimleri vardır güneşte. Onu da gördüm, o da çok küçük. Nasıl üzüldüm! Kocaman tarlaları niye böyle yapmadın dedim.

Sonra yaşadığı eve gittim. Paris’te öldüğü yere gittim. Mezarlığı da ziyaret ettim. Sıkıntılar, yokluklar içinde ölen bu sanatçıya üzüldüm.

– Resimleriniz arasında çok peyzaj var, başlıca da dağlar. Bunun bir nedeni var mı?

Benim doğduğum yer Toros dağları. Çocukluğum bu dağlarda geçti. Bilinç altında dağlar, ağaçlar. Bunun için peyzaj resimlerini çok seviyorum.

Size, görüşmemize olanak sağladığınız için teşekkür eder, güzel resimler yapabileceğinizi umarız.

László Puskás

Uluslararası Patch-Work Sergisi Türkiye’de

Türkiye Kültür Bakanlığı ile Günsu Güngör P. W. Studiosu tarafından Ankara’da Atatürk Kültür Merkezinde 3-5 Haziran 2000 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Patch-Work Sergisi ve Defilesi’ne Macaristan’dan Székesfehérvár’lı Korona Foltvarró Kör’ün (Kırkpere Grubu’nun) üç bayan üyesi Kültür Bakanı sayın İstemihan Talay’ın — uçak biletiyle konaklama masraflarını içeren — davetini kabul edip katıldı.

Serginin açılış törenini onurlandıran Kültür Bakanı sayın İstemihan Talay Devlet Resim ve Heykel Müzesi’nde düzenlenen patch-work defilesi bitince misafirleri özel kabule davet etti. Kendi eserleriyle sergiye katılan yabancı sanatçılar Türk kültürüyle ilgili değerli kitaplardan oluşan hediyelerle onurlandırıldılar.

Sergi „Dünya Barış Yorganı” ismiyle adlandırıldı, çünkü 45 ülkede çalışan patch-work’çu tarafından dikilmiş 182 parçadan oluşan 20 metrelerce büyüklüğündeki „uluslararası” kırkpere-yorganı ilk defa bu sergide seyircilere gösterildi. Bunun yanında çok sayıda sanatçının 600’ü aşkın patch-work çalışmaları, arasında Macar Türk ortak yapımı „Dostluk Örtüsü” ile „Tuna Dalgaları Örtüsü” de sergilendi, ve bu iki eser açık artırma ile satılarak parası, lösemili çocukların eğitimi için bağışlandı. Székesfehérvár’lı ve Ankara’lı patch-work’çular arasında sıcak bir ilişki kuruldu. Bu ilişkinin yakınlığı „Macar-Türk Sergisi” adını taşıyan büyük bir levha ile yansıtıldı. Bir masa üzerinde güzel bir defterde, iki kurum arasındaki ilişkilere dair belgeler, karşılıklı yazışmalar, ödül olarak aldıkları eserlere ait fotoğraflar, çalışmalarına dair gazete raporları, ve aralarında „Török Füzetek” adlı dergimizin bir sayısı da „arşiv” olarak sergilendi. İlişkinin devam ettirilmesine de karar verildi. Macar bayanlarının düzenlediği sohbet salonda oturulacak yer bulunamazken, Türk bayanların da kendi elleriyle Macar usulü „kumaştan lüle” dikmeye çalışıyorlardı.

Székesfehérvár’lı bayanlar tarafından dikilen elbiseler ve yelekler defile sırasında (fashion show’da) çok alkışlandı. Korona Foltvarró Kör’ün „yamalı bohça” veya „kırkpere” eserleri üzerinde Macar halk sanatının etkisi apaçık görülüyordu.

Sergiyi duyurmak amacıyla büyükşehir Ankara’nın her önemli noktasında büyük posterler ve bayraklar da asılmıştı. Sergiyi üç günde 10.000-den fazla meraklı ziyaret etti.

Imre Adorján

Yönetmen Can Togay'la bir söyleşi

— *Film dünyasıyla yakından ilişkisi olmayan sinema seyircisi, isminizi duyduğunda, Sizin yurtdışında yaşayan bir yabancı yönetmen olduğunuzu sanır. Anne ve babanızın Türk olduğunu, Budapeşte'de doğduğunuzu, burada diploma aldığınızı – hem bir tane de değil – biliyorum. Sanat konusuna geçmeden önce kendinizden biraz söz eder miydiniz?*

Bilmem dikkat ettiniz mi, "Gözden Irak Bir Kış" filminin sunuş yazılarında adım Can Togay János olarak geçiyor. Bilet alıp sinemaya giren Macar seyircisinin, filmi bir yerli yönetmenin yaptığını bilmesi gerekir, diye düşündüm. Bu bence önemliydi, zira özellikle öyküsünün mekânı ve konusu olarak Orta Doğu Avrupa bölgesini seçen bir filmde, sanatçının hangi mevziden konuştuğu olgusu hiç de gözardı edilemez. Nevarki, gerçekten de eskiden beri bir üyesi olduğum, 1984'ten beri çeşitli alanlarında (yardımcı yönetmen, dramaturg, senaryo yazarı, oyuncu, yönetmen olarak) çalıştığım filmcilik mesleği, bu isim değişikliğini – insan, eski bir tanıdığı adını değiştirdiğinde nasıl tepki verirse – öyle karşıladı, hiç orali olmadı, "yeni" ismini kale almadı, gerek eleştiri veya tanıtma yazılarında, gerekse röportaj ve söyleşilerde benden hep alıştıkları adımla, Can Togay olarak söz ettiler.

Benimkisi kadar özel bir kimliği Macar seyirciyle rahatlıkla paylaşabilmek çok zor. Zira tamamıyla yabancı telâffuzlu bir adın ardında, Macar kültür hayatında kendi evinde gibi yaşayan bir sanatçının bulunmasına buralarda ender rastlanır. İsim seçimine dönerek söyleyeyim, bunu düşünmeye başladığım zaman hep, acaba hangi elimi kessem, duygusuyla boğuştum. Annemin babamın koydukları isimle kalsam, kimi zaman artık zoruma giden açıklamalarda bulunmak mecburiyetinden kurtulamayacağım. Kendime tam bir Macar ismi seçsem, o zaman da kimliğimin önemli bir doğrultusundan vazgeçmiş olacağım ki, bende bu doğrultu, kendi yaşam öykümle çakışıyor, Türk asıllı olmamla değil.

Şimdi size yaşam öykümü ayrıntılarıyla anlatmaya kalkışmayacağım, yalnızca ilginç bir nokta olarak, beni diğer Macar yurttaşlarından ayıran en önemli hususun hangisi olduğuna değinmek istiyorum. Şöyle söyleyeyim: ben Macar kültürünü, Macar dilini ve buna bağlı olan ve bazen kimlik diye adlandırılan herşeyi hemen de bütünüyle kendi başıma özümledim, yani bunu en doğal ve aşîkâr biçimde – daima olduğu ve olması gerektiği gibi – evde çevrem vermedi bana. Annem babam Macarcayı iyi bilmiyorlardı. Macar tarihine ilişkin deneyimleri yoktu, Macar kültürünü bir yabancıнын algılayabileceği gibi yaşıyorlardı. Bu kültürde kendi yerimi bulmak, dili öğrenmek, – tabir yerindeyse – ülkeyi kucaklamak bana kalıyordu. Kimi zaman kendi irademle, kimi zaman ise

götürdükleri için, başka ülkelerde uzun müddet kalmış olmam, durumumu daha da karmaşıkleştirdi. Benliğime durmadan yeni yeni birikimler eklendi. İçimde küçük bir Alman çocuk, bir Fransız öğrenci, bir Fin eş ve elbette annesi babası, büyük anneleri ve dedeleri dolayısıyla Türkiye ile ayrıcalıklı bir bağı olan bir kişi, birarada birlikte yaşıyor. Nevarki bu kişilerin hiçbiri, belirli hallerde ön plana çıkmasına ve tüm benliğimi kaplamasına rağmen, hiçbir zaman bütünüyle serpilip gelişemedi. Mamafih, ve insan artık 45 yaşında olunca bunu biliyor da, Macaristan ve Macar kültürü, benim için daima soyut değil somut bir aidiyet yeri, başka bir deyişle vatan oldu. Bu vatanın beni bu yabancı isimle birlikte kabul etmesi ve bağrına basması sanırım iki tarafı da zenginleştirir ve iki tarafa da ışık tutar.

— *Genç yaşlarınızda Péter Halász'ın "Ev Tiyatrosunda" amatör oyuncu olarak oynuyorsunuz. Sonra Yüksek Sinema Okulu giriş sınavlarını kazanmanıza rağmen oyunculuk dalında öğrenim görmek yerine Filolojiyi seçerek Üniversiteye giriyorsunuz. O sıralarda tiyatroculuğun durumu Avrupa çapında da olağanüstü kritikti. Yalnız, Üniversite tiyatrolarında büyüyüp gelişen, önemli uluslararası başarılar da elde eden amatör tiyatro çabaları değil, bunların besleyici zeminini oluşturan öğrenci hareketleri de, daha önceki etkin ve tayin edici önemlerini yitirmişlerdi. Aynı zamanda profesyonel tiyatrolar – gerçekten çok ilgi çekici birkaç istisna dışında (J. Grotowski, P. Brook) – kendilerini yenileyemiyorlardı. Macar tiyatro sanatı da herhalde aynı durumdaydı. Öyleyse, amatör oyuncunun filoloji öğreniminden yana karar kalmasının nedeni, tiyatro sanatının pek te heyecan verici olmayan bir dönemden geçmesiydi diyebilir miyiz?*

1969 yılında 14 yaşın coşkusuyla Budapeşte'nin yarı loş 'karşıt kültür' dünyasına karıştım. Bu tamamen tesadüfi oldu. Ama biraz önce bahsettiğim gibi, birçok konuda yol gösterici olmadan çevremi tanıyıp özümleme durumunda olmam, bir "yabancı" sıfatıyla – diktatörlük dünyasında bu özel bir statü idi – kaçınılmaz olarak özel durumlarda kalmam kuşkusuz bunda rol oynadı. Almanya'dan Macaristan'a döndüğümüzde, bir çocuk tiyatrosundan gelerek kendimi Péter Halász'ın tiyatro topluluğu içinde bulunca, altmışlı yılların sonunda yetmişli yılların başlarında resmi kültürün taban tabana tersine olarak, sanat özgürlüğünü kendi yöntemiyle uygulamaya çalışan subkültür'le tanıştım. Bütün çelişkilerine rağmen ve kimi zaman ustaca kimi zaman ise kaba araçlarla seyircilerle arası kesilmiş olduğu için yarattığı değerleri yalnızca kendisinin değerlendirebilmesi gibi gözardı edilemeyecek dezavantajlı durumuyla birlikte, bu alternatif hareket (ne yazık ki her politik baskı,

karşıtlarını bir hareket haline dönüştürür) demirperde ötesinde (ve berisinde) aralarında o sıralar deneysel denen yeni tiyatrolar da olmak üzere dönemin gelişen sanat uğraşlarıyla bir çeşit canlı temas sağladı. Péter'lerle birlikte yarattığımız her temsil, total karşı koyma durumunu üstlenmek için yaşım açısından vaktin henüz erken olmasına rağmen, benim için fizikî ve manevî mutluluk oldu.

Amatör tiyatro deyişi yanlışlığa yol açar, bu tiyatro topluluğu, Macaristanda tek başına olmasa da, her vaziyette hem sanatsal açıdan hem de yaşam tarzı olarak en radikal biçimde alternatif tiyatroydu. Ve bu anlamda da, başka ülkelerde gerçekten Grotowski, Brook, Kantor, Julian Beck ya da Mnouchkine tiyatro topluluklarının damgalarını vurdukları tiyatro devrimine Macaristan'ın en özgün ve en düzeyli katkısı oldu. Resmî makamların, uluslararası ününe rağmen bu tiyatroyu, sonunda ülkeyi terketmek zorunda bırakacak kadar köşeye sıkıştırmaları benim için büyük bir üzüntü kaynağı olmuştur. Dar görüşlülüğün bu derecesini çocuk-geç kafamla bir türlü anlayamamıştım. O zamanki resmi tiyatro ve tiyatrocuların ilgisizliği, vurdumduymazlığı, zerre kadar sanat-sanatçı dayanışması göstermemeleri ise beni düpedüz kızdırmıştı. Yüksek Okulun Oyunculuk bölümü giriş sınavlarını kazandığım vakit, kurumun akademik havasından, zorunlu veya istenerek üstlenilmiş, ama her vaziyette kasıtlı katılığından irkilerek, öğrenimime Filoloji ve Edebiyat dalında devam etmeyi yeğlememin nedeni, bu geniş bağlamda daha iyi anlaşılır sanırım. İlerde kendi isteğimle gene bu Yüksek Okula film rejisörlü dalında öğrenim yapmak üzere sınavlara girmem ayrı konu.

— *Eötvös Loránd Bilimler Üniversitesi Dil, Edebiyat, Felsefe Fakültesi Alman-İngiliz dili ve edebiyatı dallarında diploma aldıktan ve sonra da Paris'te lisans üstü öğrenim yaptıktan sonra nasıl oldu da ilginiz yeniden sanat, filmcilik, senaryo alanına yöneldi?*

Üniversite öğrenimim benim için hiç beklenmedik büyük bir macera teşkil etti. Beklentilerimin aksine olarak ilgimi asıl çeken, edebiyat ve buna bağlı estetik dersleri değil, dilcilik ve felsefe oldu. Bunda kuşkusuz, aralarında isimlerini bugün de severek andığım, profesör János Juhász, János Kelemen ve Ferenc Altrichter gibi hocalarımdan da rolü olmuştur. Belki çağın rüzgârlarının da etkisinde kalarak dilcilik üzerine yazılan eserleri okuduğum ya da Viyana Çevresi filozoflarını deşifre etmeye çalıştığım bu dönem belleğimde, özgürlüğe kavuşma ve heyecan dönemi olarak kaldı. Ama belki de kendimi o derece özgür ve sorumsuz duymamın nedeni, meslek hayatımı kütüphanelerde, öğretmen odalarında geçirmeyeceğime dair inancın içimin en gizli derinliklerinde sürekli olarak yaşamış olmasıdır. Filme, filmciliğe yakınlaşmak için her fırsattan yararlandım. Roller aldım, asistanlık yaptım. Filmin tiyatroya kıyasla daha büyük yaratıcılık özgürlüğü sağladığını düşünüyordum. Bu elbette yanlışydı; ama 23 yaşında bir

gencin bu yanlışlığı mazur görülür. Nihayet 1980-de Yüksek Okulun Film Rejisörlüğü dalına başladım ve Zoltán Fábri'nin öğrencisi olarak 1984 yılında diploma aldım.

— *"Gözden Irak Bir Kış" isimli filminizi seyirciler ve eleştirmenler beğeniyle karşıladı. Filmin uluslararası yankısı nasıl oldu?*

"Gözden Irak Bir Kış" filmi Macaristanda gerçekten de beğenildi. Benim için asıl önemli olan seyircilerin gösterdiği ilgi ve sempati oldu. Yurt dışında nasıl karşılandığına gelince, eleştirilerin, Macaristanda olduğundan çok daha net bir şekilde övücü nitelikte olduğunu söyleyebilirim. En önemli ve saygın uluslararası sinema, film dergileri, ilk defa 30. Macar Film Şenliğinde gösterilen filmimden – hemen de istisnasız – önem vererek söz ettiler. Viyana Macar Enstitüsünde düzenlenen film haftasının açılış filmi 'Gözden Irak Bir Kış' idi.

Film, Mar-del-Plata uluslararası Film Festivaline katıldı, Strasbourg'da düzenlenen Avrupa Film Haftasında Macar sunu filmi oldu, Gent Film Festivalinde ve Cezayir film festivalinde gösterildi. Birleşik Amerika'ya davet edildi, İstanbul ve Soçi film festivallerine katıldı, Cottbus, Bergen ve Münih Festivallerine çağrıldı. Fransa ve Belçika'da sinemalarda gösterime girdi. Yabancı seyircilerin en özel tepkileri, Bir Kış'ın tek bir ülkeden değil bütün bir bölgeden bahsetmesini sevinçle keşfetmeleridir. Polonyalılar, Çekler ve Transilvanyalılar, filmde kendi öykülerini, kendi yörelerini görür gibi oldular, Basklar ve Latin Amerikalılar arasında da öyküyü kendi öyküleri olarak benimseyenler az değildi. Ama bütün beğenilerin ötesinde en güzel tepki geçtiğimiz günlerde Bratislava film haftasında Bir Kış'ı seyreden, filmin slovakyalı ikinci asistanının telefonu oldu benim için. Richard telefonda, çalışmalarına katılabildiği için teşekkür ederek, filmin başarısını gördükten sonra, filmi yaptığımız iki yıllık yoğun ortak çalışmadan son derece mutlu olduğunu, bütün zahmetlere ve sıkıntılara değdiğini söyledi.

— *Son olarak planlarınızdan bahseder misiniz?*

Hemen herkes gibi ben de planlarım hakkında saatler boyu konuşabilirim. Sizi şimdi bunları dinlemeye mecbur etmeyeceğim. Şu anda çok muazzam bir çalışmaya katılıyorum. Kont István Széchenyi'nin hayatı hakkında, Géza Bereményi ile birlikte "Köprüadam" isimli bir senaryo yazdık. Filmin yönetmenliğini Géza Bereményi yapacak. Ben büyük bir ihtimalle ortak yönetmen olarak çalışmalara katılacağım. Gerçekten çok büyük boyutlu bu filmin çekimlerine bu yılın ağustos ayında başlanacak. Önümüzdeki bir buçuk yılın büyük sorumluluklarla dolu dönemine yoğun bir çalışmayla hazırlanıyoruz.

Bana vakit ayırdığınız için teşekkür ederim.

Tibor F. Tóth